

בעיות רפואיות — הלכתיות בפסח

ד"ר אברהם שטינברג

חג הפסח או חג המצות, ראש וראשון הוא למועד השנה, לפי המנין בפרשת אמור. חשוב הוא וחמור כאחד. הרמב"ם מנה 3 מצוות עשה ו-5 מצוות לא-תעשה בהלכות חמץ ומצה, מלבד 4 מצוות עשה ו-12 מצוות לא תעשה בקרבן פסח. אין חג ואין קרבן, שיהא קשור במצוות כה רבות.

מיוחד חג הפסח גם בחומרתו. על שני חיובים בפסח חייבה התורה כרת: האוכל חמץ בפסח והמבטל קרבן פסח. חומרה נוספת המיוחדת לפסח — חמץ במשהו. עוד מיוחד לפסח איסור כל יראה וכל ימצא וכן מצות הבטול והבעור של חמץ. דיני פסח רבים הם ונקבצו ברמב"ם בשמונה פרקי הלכות חמץ ומצה. מלבד עשרה פרקים של הלכות קרבן פסח. ובטור-שולחן-ערון נסדרו הלכות פסח באורח חיים סימנים תכ"ט-ת"צ (61 סימנים).

הנה בנוגע לבעיות רפואה בפסח אפשר לחלקן לשלשה נושאים עקריים:

- א. תרופות המכילות חמץ או תערובת חמץ;
- ב. שיניים תותבות — דיני הכשרתם והגעלתם;
- ג. דיני מצה, מרור וארבע כוסות לחולה.

א. תרופות או מאכלים לרפואה המכילים חמץ או תערובת חמץ

בעיה זו אפשר לחלק לשלשה סעיפים:

1. מאכלי חמץ לצורך רפואה;
2. תרופות, שמעורב בהם חמץ, או חשש לתערובת חמץ;
3. קטניות לרפואה.

במסגרת מאמר זה ברצוני להביא רק דוגמאות בודדות מתוך הדיונים של הפוסקים בסעיפים אלו:

1. מאכלי חמץ לצורך רפואה: מצינו בפוסקים דיון נרחב בשאלה מה לייעץ לחולה, שלצורך רפואתו נדרש ע"י הרופאים לאכול מאכלי חמץ בפסח. כמובן, שאם מדובר בחולה שיש בו סכנה — אין כל ספק, שמותר לו לאכול חמץ בפסח לצורך רפואתו והצלתו. יתר על כן, מצווה הוא לאכול מה שנחוץ לפקוח-נפשו, אם אי-אפשר בדרך של היתר, ואם מחמיר על עצמו הרי הוא שופך דמים. הבעיה מתעוררת בחולה שאין בו סכנה. רוב הפוסקים מיעצים לאכל את החמץ ע"י חליטה, דהיינו שירתיח את המים יפה-יפה וישים לתוכם את הקמח טרם שיחמיץ ובמקרה כזה החמץ יוצא מידי איסור דאורייתא. ואף שהרמב"ם פסק: "וכבר נהגו בשנער ובספרד ובכל המערב לאסור דבר זה, גזירה שמה לא ירתיח המים יפה-יפה", וכן נפסק בטור ובשו"ע ס"י תנ"ד סעיף ג', ברם מצינו בטור ובבית יוסף סימן תס"א, שכתבו בשם הגאונים רב שרירא ורב האי, שעבור חולה שהוקשה חוליו על פי רופאים — מותר לחלוט. עצה זו נתן הרדב"ז (בחלק א' סימן רמ"א), השדיח-חמד (מערכת חמץ ומצה, סימן א' כלל י"ז), שערי-תשובה (אורח

חיים, סוף סימן תס"ה). הרב משאש (מים חיים, סימן קצ"ב) ואחרים. אכן, יש מהפוסקים שהחמירו בנידון וסבורים, שאין להתיר כלל חמץ בפסח לחולה שאין בו סכנה אפילו ע"י חליטה. כך פסק בחיי אדם, כלל קכ"ו סעיף י"ז, ובבאור הלכה לסימן תנ"ד סעיף ג' (שאסר לא רק שתיית חמץ אחרי חליטה אלא אפילו להניח על בטנו לרפואה — אם אין בו סכנה) ואחרים.

באופן כללי כתב על בעיה זו הרב ויינברג זצ"ל בספרו שו"ת שרידי אש (חלק ב' סימן קנ"ח), שהאחרונים מחמירים באכילת חמץ יותר מאשר אכילה ביום הכיפורים ויש המחמירים אפילו בחולה שיש בו סכנה, וטעמם, שלא על הלחם לבדו יחיה האדם ואפשר לחיות גם בלעדי חמץ. "ואף שאנו מקילים בה, מכל מקום צריך לשאול דעת רופא בקיא ויודע בטיב המחלה". ואף כי צדקו המחמירים ביחס לאכילת חמץ, כי מבחינה רפואית אכן אין כמעט מצב שיש צורך באכילת חמץ דוקא. ההנהגה התעוררה לאחרונה השאלה של האכלת פורמולות חמץ לתינוקות. האם מותר להאכילם בידיים ואם מותר להחזיק את החמץ הזה בבית? והנה כבר המג"א, סי' תנ"ט (והביאו המ"ב שם, סק"י"ח להלכה) פסק שיש להביא את התינוק לגוי והגוי יאכילנו. וראה בשערים המצויינים בהלכה, קו"א, סי' קי"ז, סקט"ו, שאם אין שם גוי יש עצה להקנות לתינוק ע"י אחר קודם הפסח כל מה שצריך לו במשך כל הפסח. וראה עוד בנידון בהמאור, ניסן תשל"ב, ובהפרדס, אדר תשל"א.

2. תרופות שמעורב בהם חמץ או חשש לתערובת חמץ: בעיה זו היא מעשית ויותר שכיחה בימינו. יש להדגיש שוב, שהבעיה קיימת רק בחולה שאין בו סכנה, כי לחולה שיש בו סכנה — הותר לקחת תרופות גם אם הן מכילות חמץ גמור (ראה: משנה ברורה, סימן תס"ו ס"ק ב').

קיימות בארץ ועדות שונות של רופאים ורבנים מטעם גופים ומוסדות שונים המפרסמים מדי שנה בשנה רשימות שונות של תרופות, שאין בהם חשש תערובת חמץ ואשר הוכנו תוך שמירה קפדנית על דיני חמץ. (ראה להלן עמ' 43. גם בחו"ל מתפרסמות מדי שנה רשימות תרופות ביחס לתכולת החמץ שלהם, ולדוגמא יש לציין את החוברת בהוצאת הסתדרות הרבנים בארה"ב: *Passover Medications a guide for physicians and rabbis* by D. Hurwitz, MD & J.D. Loike, Ph.D.

כמוכן שתורפות כאלו אינן מהוות כל בעיה מבחינה הלכתית. והנה יש לציין שהחומרים הפעילים שבתרופה ברובם הגדול אינם מכילים כל חמץ. הבעיה מתעוררת עקב תערובת חמץ העלולה להוות מרכיב בחומרים המדבקים ומייצבים את הכדור או העוטפים אותו, וכן בחומרים הממיסים את התרופה, כגון אלקוהול, ובעיקר בחומרים שמוסיפים לצורך הטעם של הסירופים.

אך קיימים כמה כללים בהלכות חמץ בפסח המאפשרים לעתים להקל גם בתרופות המכילות תערובות חמץ, כשאין אפשרות להשיג אותה תרופה נקיה מחשש חמץ. אחד הכללים הוא: חמץ שנפסל מאיוו סיבה שהיא, עד שאינו ראוי לכלב — מותר לקיימו בפסח, כך מבואר במסכת פסחים מ"ה, ב, וכך נפסק בשולחן ערוך, תמ"ב, ב': "הפת עצמה, שעפשה ונפסלה מלאכול הכלב ומלוגמא שנסרחה אינו חייב לבער". על יסוד זה פסק בשו"ת חבלים בנעימים, חלק ה', סימן ד', שאם התרופה מרה ונפסלה מאכילת כלב

מותר לחולה אפילו באכילה ולא רק בהנאה, (וכן כתב בדרכי תשובה, יורה דעה, סימן קנ"ה ס"ק כ"ח). ובספר שו"ת חלקת בנימין באר מים, סימן ל"ו, מבאר שבדין נפסל מאכילת כלב ישנה מחלוקת אם הכוונה שע"י כך רק אינו חייב לבער או שגם מותר באכילה; לשיטת הר"ן מותר אפילו באכילה, אך לשיטת הרא"ש מותר רק בהנאה ועדין אסור באכילה, כי מכל"מקום "איהו אחשביה — לאכילה" (וראה בטורייזוהב ובמגן אברהם, סימן תמ"ב סעיף ט'). ברם, גם הרא"ש יודה, שכאשר כוונתו לרפואה לא שייך גדר "אחשביה", כיון שאינו משתמש לאוכל אלא לרפואה. ובמגן האלף, סימן תס"ו, הוסיף עוד, שגם אם סמי המרפא נפסלו רק מאכילת אדם, אבל עוד ראויים לאכילת כלב, גם כן מותר לחולה שאין בו סכנה, כי הוא שלא כדרך הגאון. וכן כתב ביד אברהם ליו"ד, סי' קנה, דברפואות לא שייך לאסור מטעם אחשביה דהא לא לאכילה קא מכויז. וכן פסק בשו"ת יחזקאל דעת, ח"ב, סי' ס' וז"ל: "מותר לחולה שאין בו סכנה להשתמש בטבילות וגלולות, אע"פ שיש לחשוש בהן לתערובת חמץ. ובלבד שלא יהא בהן הנאה לחיך. וכל זה בחולה שחלה כל גופו, אבל אם הוא מיחוש בעלמא — אין להתיר". וכן פסקו בשו"ת ציץ אליעזר, ח"י, סי' כה, פ"כ, וביסודי ישורון, ח"ו, עמ' ריט. וראה עוד בשמירת שבת כהלכתה, מהדורה חדשה, פ"מ, סע"ד ובהע' קסז; ובספר נשמת אברהם, חאו"ח, סי' תסו, אות א.

עצה אחרת מציין בשו"ת עצי הלבנון, סימן י"ט: לחולה מותר לקחת תרופה, שיש בה תערובת חמץ, אם כורכה בקפסולה, כאשר הקפסולה עצמה איננה חמץ. יסודו בדברי המשנה למלך, הלכות מאכלות אסורות, פרק י"ד הלכה י"ב, שאם כרך דבר איסור בסיב וכיוצא בזה — פטור, כי לא נגעו אכילת האיסור בגרונו, ואין זה נקרא אכילה. וראה גם בשש"כ, מהדורה חדשה, פ"מ, סע"ח, ובחוברת בשבילי הרפואה, חוב' ג — ד, עמ' ט — מ.

דרך אחרת מביא הרב מרגליות בספרו נפש חיה, סימן תס"ו סעיף א': "נראה, דמי שצריך לקנות סמי מרפא חמוצים בפסח ר"ל מהטוב שיקנה אצל רוקח נכרי, שהוכחתי בספרי קב בשמים אות כ"ב, שחמץ של נכרי הוי כלפני זמן איסורו וכשמערבבו במיריות חריפות קודם דאתי לידי ישראל, הוי כחרכו קודם זמן איסורו". וכן פסק בשו"ת שערי דעה, ח"ב, סי' ל"ז.

ואעתיק כאן את סיכומו של החזון-איש בכללי לקיחת תרופות בפסח לחולה שאין בו סכנה: "טבלאות רפואה, שמעורב בהן קמח, אם אין מעורב בהם מים רק מי-פירות אין בהם משום חמץ; ואם מעורב בהם מים, יש בהם משום חמץ נוקשה; ואם הן מתייבשות יובש גמור קודם שנתחמצו, אפשר שאינן חמץ; אבל כל שמעורב מים ומי פירות — לא ידענו שיעורן, דממהרין להתמיץ. ואם הן מעורבים בדברים שאינן ראויים לאכילת אדם אין בהם משום חמץ, כדן נפסל מאכילת אדם, כיון דאי אפשר להפריד הקמח וגם אינו ראוי לחמץ בו ומותר לבלוען בפסח לרפואה. ואף למאי דמשמע מאחרונים ז"ל, דלאכול לכתחילה אסור, אפילו חמץ שנפסל מאכילת כלב, וכדברי המשנה ברורה ס"ק ז', מכל מקום, על ידי תערובות שאר דברים מותר, דלא שייך כאן אחשביה, דדעתו על הסמים. ואם לא נפסלו לאכילת אדם, אסורין באכילה וחייבים לבער" (חזון איש, מועד, הלכות פסח, סימן קט"ז, אות ח').

ובדרך דומה פסק גם בשו"ת אגרות משה, חלק אורח חיים, חלק ב', סימן צ"ב וזה לשונו: "ובדבר הרפואה, שאתה צריך ליקח גם בפסח ואתה חושש אולי יש שם איזה חשש חמץ, הנה מכיון שהוא לרפאות הנתוח, שעשו באיבר פנימי, פשוט שצריך ליקח אף אם היה ודאי חמץ, ובעצם אף בלא סכנה אין חשש, דכבר נתבטל קודם הפסח משם אוכל, ואחשביה לא שייך בדבר שלוקח לרפואה, דאף דברים מרים ומאוסים נוטלים לרפואה". והנה רוב הטבילות כיום אינן מכילות חמץ כלל, והחומר המייצב אותן עשוי מעמילן שאיננו חמץ. והנה אם הוא עשוי מעמילן תפוחי-אדמה ברור שאין כל שאלה הלכתית. אך גם כשהוא עשוי מעמילן של תירס, המהווה קטניות — אין כל חשש לחולה שאין בו סכנה לקחתם בפסח, ראה שש"כ, מהד' חדשה, פ"מ סע"ו, ובנשמת אברהם, תארו"ח, סי' תסו סוף אות א'. אכן ברור הדבר שאם התרופה טעימה לחיך, אף אם מעורב בה חמץ כלשהוא — אסור לחולה שאין בו סכנה לקחתה.

3. קטניות לרפואה: בעיית הקטניות בפסח התעוררה בספרות ההלכה זה כשבע מאות שנה. על פי ההלכה כולם מודים, שקטניות לא מחמיצות (עיין פסחים, לה, א'; רמב"ם, הלכות חמץ ומצה, פרק ה', הלכה א'). אולם בסמ"ק להר"ם מקורביל (סימן רכ"ב) כתוב, "שנהגים בהם העולם איסור מ'מי חכמים קדמונים". (ראה באריכות מאמרו של הרב זוין "קטניות בפסח", בספרו "המועדים בהלכה", עמ' רנ"ה — רס"ב).

והנה ביחס לקטניות עבור חולה, דן באריכות בשו"ת המהר"ם שיק, סימן רמ"א ומסקנותיו, שעלידי בשול במיפירות או ע"י חליטה בודאי מותר, ואם אי אפשר בדרך זאת וזה חולי כל הגוף — יבשל בכלים נפרדים ויעשה הפת משונה מכל המצות. גם בספר כף החיים לאורח חיים סימן תנ"ג סקכ"ז כתב, שמן הנכון להשתמש בכלים מיוחדים לבשול תבשיל זה. ובשו"ת מלמד להועיל, חלק אורח חיים, סימן צ"ח, הביא מסקנת המהר"ם שיק הנ"ל ועל פי זה התיר לחולה מעיים שאוכל רק אורז, לאכלו בפסח, רק שיעשה ע"י חליטה, דהיינו שיתן האורז לתוך מים רותחים ויבשלונו כך, (וכן כתב בספר שמירת שבת כהלכתה, מהדורה חדשה פ"מ ס"פ); וראה עוד בנדון בספר שערים המצויינים בהלכה, כרך ג', עמ' קט"ז אות י"ב; וראה עוד בשדי חמד, מע' חו"מ, סי' ר', סק"י.

ב. שיניים תותבות — בעיית השיניים התותבות תופסת מקום בהלכה, בארבעה נושאים שונים: בשר בחלב; פסח; הוצאה בשבת; חציצה בטבילת נידה. ביחס לבעיית השיניים התותבות בפסח מצינו דיון רחב בפוסקים והדעות שונות מהקצה אל הקצה — החל משיטות הסוברות, שאין צורך בכל הכשר לפסח ומותר להשתמש באותן שיניים לבשר וחלב ולחמץ ומצה (אלא שצריך שטיפה והדחה) ועד לשיטות, שלא מועיל כל תיקון ויש צורך בשיניים מיוחדות לפסח לבשר ולחלב. ראה באריכות בספר "הגעלת כלים לפסח" פי"ג, אות תל"ד — תל"ה ובהערות; נשמת אברהם, סי' תנ"א, אות א'; שו"ת יחזה דעת, ח"א, סי' ח' ובמקורות שצויינו שם. סכום השיטות בנושא זה מביא הרב ולדינברג בספרו ציץ אליעזר, חלק ט', סימן כ"ה: "יש לנו בזה שש דרגות:

- א. מעיקרא דינא סגי בשפשוף והדחה היטב;
- ב. יש מחמירים להדיחם במים רותחים;

- ג. עוד יש מחמירים להכשיר השיניים ע"י עירוי ג' ימים;
 ד. ועוד יש מחמירים להגעילם ברותחים ע"י עירוי מכלי ראשון.
 ה. ולכל זה ישנם עוד מחמירים, שלא להשתמש בהשיניים באכילת חמץ במעת-לעת קודם לזה.
 ו. והמהדרים ביותר עושים להם שיניים מיוחדות לפסח וכן לאכילת כשר לבד ולאכילת חלב לבד."

ג. דיני מצה וארבע כוסות — לחולה — הכוונה לבעיתם של אותם חולים, אשר נאסר עליהם אחד מסוגי המאכלים הללו, כיצד יקיימו המצוות הנ"ל בפסח? לענין מצה, נפסק בשולחן ערוך אורח סי' תס"ב, סעיף ד': "נהגו שלא ללש כמי פירות אפילו בלא תערובת מים, אם לא בשעת הדחק לצורך זקן או חולה וכיוצא בזה" (ראה על כך בספר הרפואה והיהדות עמ' 105, הערה 111). וראה בספר שערי הלכה (הרב ש. אפרתי) עמ' פ"ה, אודות אנשים המתקשים ללעוס מצה, אם אפשר לשתותה או לפוררה כקמח. מסקנתו, שיוצאים ידי חובה במצה מפוררת כקמח וזה עדיף על פני שרייתה במים.

ולענין יין, נפסק בשולחן ערוך, אורח חיים, סימן תע"ב סעיף י"ג, שאפילו מי שהיין מזיק לו צריך לדחוק עצמו ולשתות והראיה מר' יהודה ב"ר אילעאי, שהיה שותה ארבע כוסות וחוגר צדעיו מחמת מחוש הראש מפסח ועד עצרת (גדרים מ"ט, ב').

וכתב על דין זה המגן אברהם (שם, סק"ב), שרשאי הוא למהלו יפה במים. וזהו יסוד ההיתר לשמוש בייץ-צמוקים (במיהול מתאים על פי ההלכה) לצאת ידי חובת ד' כוסות בפסח (וראה על-כך בהרחבה בספר שערי הלכה, עמ' צ').

לכסוף אציין כאן את דברי תשובתו של המהר"י אסאד, יהודה יעלה, חלק אורח חיים סימן ק"ס, "בחולה שאסרו הרופאים עליו לאכול מצה ומרור ורוצה להחמיר על עצמו, על זה נאמר אל תצדק הרבה למה תשומם ולא זה שחסיד שוטה הוא אלא דאיסורא עביד, דכתיב וחי בהם ולא שימות בהם וממילא אם אוכל מצה ומרור אין זה מברך אלא מנאץ, דאיך יאמר "וצונו" ותורה אמרה "ונשמרתם מאד לנפשותיכם", ואין לך מצוה הבאה בעבירה גדולה מזו". יתר על כן, בשו"ת בנין שלמה, סי' מ"ז כותב שאפילו לגבי חולה שאין בו סכנה אם מרגיש בעצמו שעלול להזיק לו — אינו רשאי להחמיר על עצמו. וראה עוד בשו"ת ציץ אליעזר, חיד"ד, סי' כ"ז, אות א'. וכן ראה בשו"ת מנחת יצחק, ח"ד, סי' ק"ב, אות ב'.